

Marita Hietasaari / 18.3.2019

Pietarsaaren surmat 2.3.1918

Pietarsaaren tapahtumat keväällä 1918 ovat kiehtoneet niin tutkijoita kuin kirjailijoita. Lars Westerlund on kuvannut venäläisten aseistariisuntaa yhdeksi verisimmistä Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla, jossa venäläisvaruskunnat riisuttiin aseista tammikuun lopulla suhteellisen helposti.¹ Antti Tuurin romaanissaan *Tammikuu 18* antaman kuvauksen mukaan sujui aseistariisunta esimerkiksi Ylistarossa vähäisin tappioin.² Pietarsaassa tehtiin samassa yhteydessä paikallinen, vielä osin järjestäytymätön punakaarti toimintakyvyttömäksi.

Taustaa

Toinen veriteko tapahtui maaliskuun alussa.³ Kaupunginhotellin kabinettiin oli kokoontunut kaupungin kermaa, suojeluskuntalaisia ja Saksasta palanneita jääkäreitä, kuten jääkäriupseeri Lauri Malmberg, joka johti jääkärikykirykmenttiä. Paikalla kerrotaan käväisseen myös ruotsalaisen kreivi Adolf Hamiltonin, vasta perustetun tykistökoulun johtajan, joka oli vieraineen toisessa salissa. Illan aikana syötiin ja juotiin, ja jossain vaiheessa päätettiin paikalla olleista juristeista ja muutamasta muusta henkilöstä laittaa pystyyn pikatuomioistuin.⁴ Työväenyhdistyksen johtohahmoja oli pidätetty jo helmikuussa, lisäksi kyseisenä iltana haettiin muutamia henkilöitä kotoaan. Miehillä luettiin syytteet ja annettiin tuomiot. Tämän seurauksena seitsemän miestä teloitettiin ampumalla Strengbergin tupakkatehtaan seinää vasten.

Kuuden työläisen joukossa oli yksi valkoinen. Hän oli Johannes Jääskeläinen, varatuomari, insinööri ja Vaasan entinen lääninsihteeri, jota uhkailtiin jo illallisen aikana, kun hän muistutti muita Mannerheimin päiväkäskystä, joka kielsi omavaltaiset sota-oikeudet ja teloitukset – tai näin ainakin kerrotaan. Jääskeläinen oli entinen sosiaalidemokraatti, eikä häneen luotettu oikein kummallakaan puolella. Toisaalta taustalla on nähty kielipoliittisia syitä. Tupakkatehdas ja muu teollisuus veti Pietarsaaren suomenkielistä työväestöä, joka organisoitui – molemmilla

¹ Westerlund 2004, 81–83. Surmansa sai 20 henkilöä: 15 venäläistä sotilasta, kaksi suojeluskuntalaista ja kolme siviiliä.

² Antti Tuurin *Tammikuu 18* -romaanista ja muista hänen sisällissotaromaaneistaan ks. Hietasaari 2018.

³ Tämän alaluvun tiedot pohjautuvat seuraaviin lähteisiin: Höri 28.2.2018; Cronvall 2007, 26–27, 37, 83, 155, passim; Bondestam 1990, 55–56, 61.

⁴ Westerlundin mukaan oikeudenkäyntiä oli suunniteltu jo aiemmin. Jääkärien saapuminen Pietarsaaren, tulojuhla ja alkoholi saattoivat olla yhdistelmä, joka johti suunnitelman äkkinäiseen täyttöönsä ja koviin tuomi-oihin. Westerlund 1993, 158–159, passim.

kieliryhmillä oli oma työväenyhdistyksensä, joista suomenkielinen oli huomattavasti suurempi. Kaupungin ruotsinkielisen eliitin mielestä Jääskeläinen oli lääninsihteerinä ajanut liikaa suomenkielisten asiaa. Häntä kohtaan osoitetusta epäluulosta huolimatta Jääskeläinen saapui helmikuun lopulla Pietarsaaren kouluttauakseen tykistöupseeriksi. Jääskeläinen tuotti päänvaih-vaa molemmille osapuolille vielä kuoltuaankin. Valkoiset eivät halunneet myöntää surmanneensa yhden omistaan. Vaimo Karin yritti sinnikkäästi saada tietoja miehensä surmaamiseen johtaneista syistä ja henkilöistä päätöksen takana, mutta törmäsi vaikenemisen muuriin. Viralliseksi selitykseksi teloituksille keksittiin tykistökouluun kohdistunut räjäytyshanke, jonka takana oli Jääskeläisen johtama kapinallisryhmä. Jääskeläinen torjuttiin myös punaisten muistoista; Anna Bondestam käsittelee häntä teoksessaan *Pietarsaari 1918*, mutta toteaa, että ”mieluummin antaisi asian olla, koska hän on niin vaikea lähestyttävä”. Sosiaalidemokraattien myöhemmin painattamassa kuvakollaasissa on seitsemän miestä, mutta Jääskeläisen kuvan tilalla on Erik Svalberg, joka murhattiin helmikuussa mutta löydettiin vasta myöhemmin. ”Seitsemäs mies ei kelvannut oikealle eikä vasemmalle”, kirjoittaa isoisänsä kuolemaan johtaneita tapahtumia selvittänyt Marjatta Cronvall.

Epäluuloa tunnettiin molemmin puolin. Kaupungin työväestö suhtautui nurjasti jääkäreihin, jotka puolestaan olivat Saksassa tottuneet reagoimaan voimakkein vastustukseen. Toisaalta Westerlund on nähnyt taustalla saman ilmiön kuin Viipurin venäläissurmista: vastustajia teloitettiin protestina Mannerheimia ja muita ”ryssänupseereita” vastaan. Tulkintaa tukee se, että surmat tehtiin julkisella paikalla ja ruumiit jätettiin lojumaan nähtäville. Tapahtumien kulkua ei tunneta vielä kukaan kokonaan, ja oikeudenkäyntipöytäkirja ja muut paperit katosivat samantien.

Pietarsaaren surmat kaunokirjallisuudessa

Tapahtumat, joihin liittyy epävarmuustekijöitä, salailua ja petoksia, ovat kiehtovia tutkimuskohteita, ja kiinnostavat usein myös fiktion kirjoittajia. Esittelen seuraavassa, miten Kjell Westö, Lars Sund ja Kaarlo Haapanen ovat käsitelleet Pietarsaareissa keväällä 1918 tapahtuneita teloituksia romaaneissaan.⁵

⁵ Tapahtumasta on lyhyt maininta myös Solveig Emtön romaanissa *Krokushuset* (1976, suomennettu 1987 osana julkaisua *Pihlajanmarjoja ja krookustalo*, joka sisältää Rönnbär och flanell -trilogian).

Kjell Westö kuvaa illanviettoa ja sen seurauksia romaanissaan *Vådan av att vara Skrake* (2000, suom. *Isän nimeen*). Kolmetoistavuotias Leo on päässyt vahtimestari-isänsä mukana hotellille apulaiseksi. Hän vie kierroksen toisensa jälkeen juomia janoisille vieraille. Ilta on kiireinen ja sekava, ihmisiä tulee ja menee. Myöhemmin Leo sanookin: ”Muistan paljon siitä mitä sanottiin, mutta en muista varmasti keitä siellä oli, enkä sitä kuka sanoi mitäkin.”⁶ (196)

Kyvyttömyydessään täsmentää jälkeinpäin mitä tuona iltana ja yönä tapahtui Leo tuli tahtomattaan-kin noudattaneeksi Tupakkakaupungin *omertaa*; hänestä tuli osa sitä lukuisaa vaikenneiden miesten joukkoa, joka aiheutti hiljaisuudellaan sen, ettei hotellin ja ympäröivän kaupungin tapahtumia koskaan selvitetty juurta jaksain.

Med denna oförmåga att efteråt precisera det som hände den kvällen och natten kom Leo att ofrivilligt åtyda Tobaksstadens omerta; han kom att höra till den digra skara av tigande män som med sin tystnad åstadkom att händelserna på hotellet och i den omgivande staden aldrig blev tillfredsställande utredda.

Westön tarinassa päähenkilön nuoruus ja tottumattomuus annettuihin tehtäviin saavat selittää tietojen niukkuutta, jonka taustalla ovat siis historiallisissa lähteissä esiintyvät aukot ja epäselvyydet.

Leo sattuu kuulemaan, kuinka jo pidätettyjen punaisten lisäksi aiotaan hakea muita, myös hänen ystävänsä Matias T:n isä, työväenjohtaja ja agitaattori. Leo juoksee varoittamaan, mutta ei ehdi ajoissa. Kahdeksan miestä teloitetaan Tupakkatehtaan seinää vasten. Ruumiit jätetään näkyville varoitukseksi muille punaisille. ”Ammutut saivat myöhemmin odottaa hautaamista niin kauan, että haju kävi hautakappelissa lähes sietämättömäksi”,⁷ huomauttaa Westön kertoja. Omalaa-tuisena jälkinäytöksenä teloituspäikälle ilmestyy vielä kauan tapahtuman jälkeen seitsemän ristiä maaliskuun ensimmäisen ja toisen päivän välisenä yönä.

Vuosikymmen vuosikymmenen jälkeen ilmestyi kahdeksan maalattua ristiä tehtaan seinustalle siihen paikkaan, missä teloitusten sanottiin tapahtuneen. Ristit peitettiin joka kerta maalaamalla, ja Kaupunginhotellin sota-oikeuteen ja tuomioiden yölliseen toimeenpanoon osallistuneet vaikenivat tietämästään, vaikenivat kuolemaansa saakka. (203)

Årtionde efter årtionde dök åtta målade kors upp på den fabriksvägg vid vilken avrättningarna sades ha skett. Korsen målades varje gång omedelbart över, och de som deltagit i krigsrätten på Stadshotellet och i det nattliga verkställandet av domarna teg med vad de visste, teg ändå in i döden. (173)

⁶ ”Jag minns mycket av det som sades, men jag minns inte med säkerhet vilka som var där och inte vem som sa vad.” (167)

⁷ ”Senare fick de skjutna vänta på gravsättning så länge att lukten i gravkapellet där de låg blev hart när outhärdlig.” (172)

Westöllä ristejä on kahdeksan, sillä yksi teloitetuista on Leon ystävän isä, fiktiivinen hahmo. Lars Sund kertoo sen sijaan yhdeksästä rististä.⁸ Romaani *Tre systrar och en berättare* (2014, *Kolme sisarta ja yksi kertoja*) sijoittuu jälleenrakennuksen aikaan, mutta yhdessä luvussa palaataan Pietarsaaren vuoden 1918 tapahtumiin.

Kuvat 1 & 2. Lars Sundin *Tre systrar och en berättare* (2014, *Kolme sisarta ja yksi kertoja*) kuvaa jälleenrakennuksen aikaa pikkukaupungissa, joka on helppo tunnistaa Pietarsaareksi. Molempien painosten kannessa viitataan Anton Tšehovin näytelmään *Kolme sisarta*, jonka kaupungin harrastelijateatteri aikoo esittää. Molempien kansissa esiintyy myös varis, joka auttaa kertojaa monella tapaa: se tarkkailee ympäristöä ja raportoi tapahtumista kertojalle. Varis toimii myös lukijan vastineena, sillä se antaa kirjailijalle mahdollisuuden selittää ja kommentoida tapahtumia, jotka esimerkiksi teoksen ruotsalaiselle yleisölle ovat vieraita.

Teoksen asetelma on tuttu Sundin aiemmista historiallisista romaaneista. Kertojana toimii nimetön ratavartija, mutta toisin kuin Siklax-trilogiassa hän elää samalla aikatasolla kuin hahmot, joista kertoo. Kertoja on sodassa loukkaantunut rujo hahmo, jota vältellään katsomasta, sillä hän on muistutus hävitystä sodasta: ”Arvet kasvoissa, eloton lasisilmä ja ontuva käyntini muistuttaa teitä siitä, mistä ette mieluusti halua muistutusta, ette koskaan. Ja silloin teitä hävettää.”⁹ (19) Kertoja on siis rampa ja yksisilmäinen eli kaikkea muuta kuin kaiken näkevä, ”kaikkietävä ja kaiken ymmärtävä kertoja”¹⁰ (205), joka hän toivoisi olevansa. Sund parodioi siis jälleen kaikkietävän kertojan hahmoa. Yhteistä aiemmille romaaneille on myös se, miten kerronnassa

⁸ Marjatta Cronvall puhuu myös yhdeksästä vangista, jotka vietiin teloitettaviksi. Vasta teloituspaikalla huomattiin, että ammuttavaksi oli tuotu väärä veli. Jalmari Piispanen päästettiin vapaaksi, Gideon-veli jäi kiinni myöhemmin ja ammuttiin. Cronvall 2007, 103–106.

⁹ ”Ärren i mitt ansikte, mitt döda porslinsöga, min linkande gång påminner er om det ni helst inte vill bli påmindra om, än en gång. Och då skäms ni.” (20)

¹⁰ ”Än en gång har jag anledning att önska att jag vore en allvetande och allt förstående berättare...” (213)

tuodaan esille muistin epäluotettavuus ja tiedon epävarmuus. ”Ihmisen muisti on epäluotettava laitos – –”¹¹ (61), toteaa kertoja Siklax-trilogiasta tutun hengenheimolaisensa Carl-Johan Holmin tavoin.

Apunaan kertojalla on kesy varis, joka vakoilee henkilöhahmoja ja raportoi näkemästään. Variksen kautta lukijalle tarjoillaan konkreettinen lintuperspektiivi – parodiaa kaikkietävän kertojan hahmosta sekin. Varis edustaa myös lukijaa. Hänelle on puhuttava kirjakieltä, ja kertojan mukaan hän on ”hyvin porvarillinen” hahmo. Tämä kertomukseen sisäänrakennettu lukijan vastine antaa kertojalle / kirjailijalle mahdollisuuden selittää murteellisia sanoja ja ilmauksia sekä kerrata tapahtumia, jotka eivät ole Ruotsissa asuville lukijoille yhtä tuttuja kuin suomalaisille. Vuoden 1918 tapahtumat ovat yksi tällainen asia. Niinpä kertoja pitää varikselle pienen historian oppitunnin sisällissodasta ja sen eri nimityksistä:

Ennen kuin ryhdyn kertomaan siitä, mitä tässä kaupungissa tapahtui keväällä 1918, meidän on pidettävä varikselle historian oppitunti, koska sillä on erittäin heikot tiedot konfliktista, jota täällä Suomessa kutsutaan poliittisesta kannasta riippuen joko Vapaussodaksi – isolla V:llä! – sisällissodaksi tai toisinaan peräti luokkasodaksi.

Minun käsitykseni mukaan kaikilla kolmella nimellä on syynsä.

Se alkoi vapaussotana.

Se jatkui sisällissotana: suomalainen soti suomalaista vastaan.

Se päättyi siihen, että punaiset työläiset vietiin valkoisten teloituskomppanioiden eteen. (413–414)

Innan jag går till att berätta om det som skedde här i stan vårvintern 1918 måste vi hålla en historielektion med kråkan, ty hon besitter mycket svaga kunskaper om den konflikt som beroende av vars och ens politiska ståndpunkt här i Finland än kallas Frihetskriget – med versalt F! – och än inbördeskriget och ibland rent av klasskriget.

Enligt mitt förmenande torde alla tre benämningarna ha fog för sig.

Det började som ett frihetskrig.

Det fortsatte som ett inbördeskrig: finne stod mot finne.

Det slutade med att röda arbetare ställdes framför vita exekutionsplutoner. (435)

Kaupungin sontakuski Yrjö Kronqvist on eronnut punakaartista vastalauseena sen tekemille laittomuuksille. Tästä huolimatta hänet pidätetään helmikuun lopulla. Kun Elli-vaimo kuulee huhut, joiden mukaan tupakkatehtaan porttiholvissa on ammuttu työläisiä, lähtee hän kasvatti-poikansa Kallen kanssa paikan päälle. Ruumiit on siirretty Työväenyhdistyksen ruokalan portaille, jossa niitä vartioi kaksi suojeluskuntalaista. Vartijat yrittävät aseilla uhaten estää Elliä, mutta ”Elli pudisti kevyesti päätään. Hän työnsi kiväärin melkein pä varoen sivuun ja jatkoi Yrjön ruumiista kohti. Pysähtyi. Vartijat katsoivat toisiinsa. Elli sanoi: ”Vien Yrjön nyt kotiin.”¹² (420) Kertomuksessa yhdistyvät subliimi ja groteski, ylevä ja alhainen. Yrjö joudutaan

¹¹ ”Det mänskliga minnet är en opålitlig inrättning – –.” (63)

¹² ”Elli skakade lätt på huvudet. Hon sköt undan gevärsmynningen, nästan varligt, och fortsatte fram till Yrjös lik. Stannade. Vakten utbytte en blick med sin kollega. Elli sa: ’Jag ska för hem Yrjö nu.’” (441)

laskemaan omaan sontarekeensä, mutta pojan silmistä valuvat kyneleet ja Ellin rauhallisuus ja rohkeus ylevöittävät kohtauksen. Matkalla kotiin Elli, jonka silmät ovat ”kuivat kuin kaksi jäätynyttä lätäkköä”¹³, pitelee miehensä päätä sylissään ja silittää hänen hiuksiaan.

Sund olisi voinut kertoa tapahtumista kuvaamalla jonkun todellisuudessa teloitettua kohtaloa, mutta Westön tavoin hän laittaa teloitettujen joukkoon fiktiivisen hahmon. Yrjö Kronqvist kuvataan sydämelliseksi mieheksi, joka muun muassa antaa kodin kaltoinkohdellulle pojalle. Hän on kuulunut punaisten maltilliseen osaan, tuominnut väkivallan, eikä vastustele edes silloin, kun häntä tullaan pidättämään. Tällä tavalla korostuu tuomioiden epäoikeudenmukaisuus. Teoksessa tuodaan esiin myös pintapuolinen tutkinta ja kiireellä tehty päätös: ”Oikeuskäsittelystä suoriuduttiin alle tunnissa. Kun tuomio oli julistettu, oikeuden jäsenet tilasivat lisää konjakkia ja kohottivat maljan valkoiselle Suomelle ja kenraali Mannerheimille.” (408)¹⁴

Niin Westö kuin Sund mainitsevat kuulutuksen, jossa todettiin lyhyesti, että sotatuomioistuin oli tuominnut kyseiset miehet kuolemaan, koska he olivat syyllistyneet maanpetokseen ja vehkeilyyn hallitusta vastaan. Sund siteeraa suoraan kuulutusta:

Vasta seitsemäntenä [PO: kuudentena] päivänä maaliskuuta paikallislehden sivulla kolme oli pieni ilmoitus, jossa kaupungin sotilaskomentaja teki tiettäväksi että sotatuomioistuin, *joka käsitteli maanpetoksia sekä laillisen hallituksen vastaista vehkeilyä, johon oli ryhdytty yksissä tuumin venäläisen perivihollisen kanssa*, oli tuominnut käymäläntyhjentäjä Yrjö Kronqvistin ja kahdeksan muuta henkilöä *kuolemaan, ja tuomio oli pantu täytäntöön teloittamalla*. – – Seuraavana yönä tuntematon käsi maalasi punaisella värillä yhdeksän ristiä tupakkatehtaan porttiholviin, juuri siihen kohtaan jossa rappaus oli kiväärinammusten jäljiltä kuoppainen. (421)

Först den sjätte mars ingick i ortstidningen en petitnotis på sidan tre, vari militärbefälhavaren här i staden lät meddela att krigsrätten *för landsförräderi och stämplingar mot landets lagliga regering i förbund med den ryska arvfjenden* dömt latrinkusken Yrjö Kronqvist och åtta andra personer *till livets förlust och domen har satts i verkställighet genom arkebusering*. – – Den natten målade en okänd hand nio kors med röd färg på väggen i Tobaksfabrikens portvalv, just på det ställe där rappningen var ärrad av gevärskulorna. (442–443)

Ruotsinkielisen teoksen kursivoidut osuudet ovat suoraan sotilaskomentajan eli kreivi Hamiltonin julistuksesta, joka julkaistiin myös lehdissä.

¹³ ”[H]ennes ögon var torra som två överfrusna pölar.” (442)

¹⁴ ”Rättegångsförhandlingarna avklarades på mindre än en timme. Efter det att domen avkunnades beställde rätens ledamöter in mera konjak och höjde en skål för det vita Finland och general Mannerheim.” (429)

Onsdagen den 6 mars 1918

— Arkebuserade. I en kungörelse dagtecknad den 4 dennes och delgiven allmänheten genom anslag på olika ställen i staden, meddelar militärbefälhavaren, att krigsrätten i Jakobstad för landsförräderi och stämplingar mot landets lagliga Regoring i förbund med den ryska arvfjenden dömt förra landsskreteraren i Vasa län Johannes Jääskeläinen, arbetaren Emil Lind, förra bagaren Kalle Suosalo, arbetarna Johannes Aksel Salonen, Johannes Puurunen, P. Tiihonen samt smeden Yrjö Aleksander Eriksson till livets förlust och har domen satts i verkställighet genom arkebusering.

**Maanpelturien kat. la
ai'e estetty**

Pietarsaaressa vangittu vaarakäinen salaliitto. — Sen johtaja, ent. lääninsiht. J. Jääskeläinen ja 6 muuta osallista saaneet tuomionsa.

Viime perjantaina saatiin Pietarsaaressa paljastettui maanpelturien salaliitto, joka oli suunnitellut samaisia tekoja. Tähän katalaan salaliittoon kuului 6 punasaartilaisena ja oli sen perustajana ja sieluna Vaasan läänin ent. lääninsihteerin Johannes Jääskeläinen, jonka viime marraskuun aikana täytyi erota virastaan virkatoveriensä painostuksen takia.

Sapiinallisten salaliittoon kuuluivat vangittiin klo 8 viime perjantai-iltana Pietarsaaressa. Kuulusteluissa tunnustivat ne ihyllisyytensä, Jääskeläinen vasta sen jälkeen kun muut olivat tunnustaneet.

Tuomio näille katalien roistontekojen suunnittelijoille oli lyhyt ja panttiin se toimeen ennen päivänloittoa.

Kuvat 3 & 4. Vasemmalla Pedersöre-lehdessä 6.3.1918 julkaistu tiedote teloituksista. Kuuden työläisen lisäksi ammuttiin Vaasan entinen lääninsihteerin Johannes Jääskeläinen, joka oli esittänyt eriävän mielipiteen oikeudenkäyntiä suunniteltaessa. Sund siteeraa tiedotetta lähes sanasta sanaan, mutta mainitsee teloitettujen nimien tilalla fiktiivisen henkilön. Yksi ensimmäisistä teloituksista kertovista lehdistä oli *Kaleva*, jonka 5.3.1918 julkaistua tekstiä siteeraa *Ilkka* (6.3.1918) sekä lukuisat muut valkoista puolta kannattavat lehdet. Uutisessa teloitettuihin viitataan maanpeltureina, joiden katala salaliitto oli saatu estettyä. Salaliiton johtajaksi nimetään Johannes Jääskeläinen. Vangittujen kerrotaan tunnustaneen syyllisyytensä, mutta Jääskeläisen vasta sen jälkeen, kun muut olivat tunnustaneet.¹⁵

Joidenkin tietojen mukaan tuomion saaneita oli kahdeksan, mutta yhden onnistui paeta. Tällaiset epävarmuudet historiallisissa lähteissä antavat kirjailijalle oivan tilaisuuden spekuloida tapahtuneella ja laittaa esimerkiksi yksi romaanihenkilöistä tapahtumien keskiöön, kuten Sund ja Westö tekevät. Mutta mitä sanoo historiantutkimus? Kirjailija Anna Bondestam on julkaissut aiheesta sekä tutkimuksia että romaanin. Kaksikielisessä teoksessaan *Jakobstad, vintern 1918 – Pietarsaaren talvi 1918* (1990) hän kertoo yksityiskohtaisesti teloituksiin johtaneista tapahtumista. Tosin hänenkin esityksensä on täynnä epävarmuutta osoittavia ilmauksia, kuten ”luultavasti”, ”itse pintainen huhu kertoo”, ”on hyödytöntä spekuloida”. Bondestam kertoo, että

¹⁵ Pedersöre 6.3.1918; Kaleva 5.3.1918.

teloitetut vietiin käsiraudoilla toisiinsa kiinnitettyinä teloituspaikalle. Mutta, ”huhu kertoo”, että heitä olikin kahdeksan. Yhden onnistui vetää kätensä pois käsiraudoista ja tehdä pakoyritys, mutta hänet ammuttiin, sitä vastoin hänen vastakkaiseen suuntaan paennut toverinsa selviytyi. Mies ilmaantui myöhemmin erään perheen luo ja pyysi apua käsiraautojen irrottamiseen.

Omaelämäkerrallisessa romaanissaan *Klyftan* (1946, suom. *Kuilu* 1967) Bondestam kuvaa so-
taa kymmenvuotiaan tytön silmin.¹⁶ Rutille tapahtumat näyttävät käsittämättöminä: hän
kuulee vanhempiensa keskusteluja, vaistoaa salailun ja pelon ilmapiirin, ja näkee painajaisia.
Kun tieto seitsemän punaisen teloittamisesta tulee, lähtee isä katsomaan ruumiita. Hän suuttuu
ja joutuu pidätetyksi, mutta pääsee vapaaksi sillä ehdolla, että pitää suunsa kiinni.

Ruumiit makasivat kadulla koko päivän. Se oli kansan tahto, niin sanottiin. Kansa vaati, että ruu-
miiden piti maata siinä peloksi ja varoitukseksi punikeille.
Mutta huhu hiipi hiljaa Harakan talojen välissä ja kertoi outoja asioita noiden seitsemän kuole-
masta. (13)

Liken låg kvar på gatan hela dagen. Det var folkets vilja, sade man. Folket fordrade att de skulle
ligga kvar till skräck och varnagel för de röda.
Men ryktet smög på tysta fötter mellan husen på Skatan och berättade underliga ting om de sju
männens död. (17)

Teloituksissa ja siinä, etteivät tekijät yrittäneet edes peitellä jälkiään, on jotain ”salamyhkäistä”.
Teloituksen osoittamaan ”määrättömään ja järkyttävään kyynisyyteen” yritetään löytää syy.
Huhuja seuraa pelko: kukaan ei ollut enää turvassa: ”Mitä oli tehnyt tai tekemättä jättänyt, ei
merkinnyt enää mitään, nyt merkitsi vain se, oliko punainen vai valkoinen.”¹⁷ (13)

Kauheinta Rutista on ihmisten välinpitämättömyys, että hekin – isä, äiti ja hän – ”olivat jo jol-
lakin tavalla tuomittuja”¹⁸ (33). Jos jotain kamalaa tapahtuisi, ”jos isä ’katoaisi’”, ihmiset ajat-
telisivat hänen syyllistyneen johonkin.

Niin kuin he sanoivat niistä seitsemästä, jotka tapettiin kadulla: ”Kyllä ne varmaan olivat jotakin
kamalaa tehneet, koska ne ammuttiin.” Kukaan ei kysynyt *mitä*, eikä se mitään merkinnytkään,
koska kerran kaikki jollakin salaperäisellä tavalla tiesivät ja pitivät itsestään selvänä, että nuo seit-
semän olivat ansainneet kuoleman. (34)

Så där som de sade om de sju, som blev mördade på gatan: ”De hade nog säkert gjort nånting hemskt,
eftersom de blev skjutna.” Ingen frågade *vad*, och det var ju inte heller av någon vikt, när alla ändå
visste, på ett mystiskt självklart sätt, att de hade förtjänat döden. (38)

¹⁶ Romaanista enemmän tekstissä ”Unohdettu helmi – Anna Bondestam: *Kuilu*”.

¹⁷ ”Vad man gjort eller inte gjort betydde föga, det enda som betydde något var om man var vit eller röd” (18).

¹⁸ ”Hon förstod att far och mor och hon själv redan på ett visst sätt var dömda – ” (37).

Teoksen lopulla kerrotaan teloituksia pakoon päässeestä punaisesta, joka piilotetaan Rutin perheen kesämökin vintille ja jonka Rutin isä auttaa myöhemmin Ruotsiin. Bondestamin *Pietarsaaren talvi 1918* -teoksen mukaan paennut oli työväentalon vahtimestari Antti Järvinen (romaanissa Hirvi), ja hänet auttaa pakoon Bondestamin isä Otto Elfving, joka oli ruotsinkielisen työväenyhdistyksen puheenjohtaja.¹⁹ Tarina kahdeksannesta miehestä, joka pääsi pakoon, olisi siis totta.

Otto Elfvingistä tuli pian sodan jälkeen kansanedustaja. Vuonna 1920 hän piti Pietarsaaren työväentalolla järjestetyssä tilaisuudessa puheen, jonka Kaarlo Haapanen on ottanut osaksi romaaniaan *Leskien kortteli* (1982). Kolmiosaisen trilogian muut osat ovat *Kersojen korttelit* (1986) ja *Kortteliympyrä* (1987). Teokset on julkaistu yhteisniteenä 2002 nimellä *Pietarsaari-trilogia*.

Kuvat 5 & 6. Kaarlo Haapasen Pietarsaari-trilogian aloittava *Leskien kortteli* (1982) kuvaa sisällissodan leskeksi jättämien työläisnaisten taistelua toimeentulonsa puolesta. Teoksessa sivutaan myös maaliskuun alussa 1918 tehdyjä surmia.

Trilogian aloitusosa kuvaa pienen pojan näkökulmasta työläiskorttelin elämää vuoden 1920 jälkipuoliskolla. Kerrontaa hallitsee osin murteellinen, eloisa dialogi, jossa korttelin naiset ja lapset saavat äänensä kuuluviin. Viranomaisten epäluulo työväestöä kohtaan käy ilmi seuraavasta keskustelusta, jossa Jussi Rimmi yrittää saada poliisimestarin vakuuttuneeksi iltamaohjelman

¹⁹ Bondestam 1990, 81–83; Bondestam 1967, 102–113.

vaarattomuudesta. Keskustelun aikana sivutaan vuoden 1918 tapahtumia ja sitä, että kaupungin punakaartilla ”ei muuta ollut kuin käsivarsinauhat” (202), toisin sanoen heillä ei ollut aseita.

Jos poliisimestari ei pahastu, niin sanoisin, että kyllä te tiedätte, kenelle niiden [venäläisten] aseet tuli. Tykistöä alakertaan.

– No joo, kyllä. Mehän riisuimme venäläiset aseista heti vapaussodan alkajaispäivänä.

– Tulihan siitä vapaus niin. Minäkin olin kuuskuukautta piikkilanka-aitojen takana. Ja moni muu.

Kuorolaulu, runonlausunta ja torvisoittokunnan esitys kuulostavat poliisimestarista petollisen viattomilta. Ilmainen sisäänpääsykin on hänen mielestään vain juoni saada mahdollisimman suuri joukko kuuntelemaan kiihotusta. Itse tilaisuudessa Jussin ja poliisimestarin välille kehityy sanasota, jonka Jussi voittaa, sillä hän ”osasi luovia, sanoa enemmän, tarkoittaa enemmän kuin oli sanonut” (218). Esitykset, yleisön reaktiot ja Matti-pojan kommentit on selostettu yksityiskohtaisesti. Poliisimestarin pahat aavistukset toteutuvat, mutta eivät kuitenkaan siinä määrin, että hän voisi keskeyttää ohjelman. ”Pitihän tuo arvata, että mieltään ne osoittavat joka numerolla”, hymähtää hän, kun voimistelunumeron päätteeksi esiintyjät julistavat yhteen ääneen: ”Me nousemme kerran!” (222)

Kun Amerikasta palannut Hermann kysyy Elfvingiltä, aikooko tämä puhua teloituksesta, vastaa tämä, ettei se ”mikään teloitus ollut. Se oli kertakaikkinen seitsemän miehen joukkomurha.” (223) Elfvingin puhe on sijoitettu viimeiseksi siltä varalta, että se joudutaan keskeyttämään. Mutta kuten kansanedustaja poliisimestarille etukäteen ilmoittaa, hän pitää ”lukuesityksen” eli lukee suoraan papereista eduskunnassa keväällä 1919 pitämänsä puheen – syytä keskeyttämiseen ei siis pitäisi olla. Sosiaalidemokraatit tekivät Väinö Tannerin johdolla välikysymyksen, joka koski kesän 1918 vankileirejä. Välikysymys herätti odotetusti vastaväitteitä porvariston taholta. ”Ja voitte olla varmoja että harvoin on esiintynyt niin paljon peittelyä, silmien sulkeamista tosiasioilta ja suoranaista totuuden vääristelyä... etten sanoisi valhettelua kuin välikysymykseen vastattaessa” (230), kertoo Elfving kuulijoilleen. Poliisimestari katsoo aiheelliseksi käskeä kansanedustajaa pysymään asiassa.

Elfvingin kerratessa maaliskuun toisen päivän tapahtumia on salissa täysin hiljaista. Monille on uutinen, että paikallinen edustaja oli puhunut asiasta eduskunnassa jo edellisenä vuonna.

Monia omaisia oli läsnä. He itkivät ääneen. Tämä oli ensimmäinen julkinen tilaisuus kaiken tapahtuneen jälkeen, jolloin voitiin tapahtumista näin kuulla. – – Ampumista oli kaupungissa kerrattu, toistettu, muisteltu ja kauhisteltu. Seitsemän ruumiin keko työväen kahvilan portailla oli kuvaannollisesti korkeampi ja erottavampi kuin mikään muu este suomalaisen työväestön ja kaupungin omistajien välillä. Vaikka sen jälkeen kuultiin paljon sodan jälkiselvittelyistä, vaikka vankileiriltä

vaivihkaan palailleet kertoilivat synkeitä kokemuksiaan, niin tupakkatehtaan seinälle ammuttujen ja pitkin katua raahattujen ihmisten ruumiit ylittivät kaiken muun. (234)

Elfving viittaa myös kiistoihin suomen- ja ruotsinkielisten välillä ja arvelee itse säästyneensä, koska hänen perheessään puhuttiin ruotsia. (236)

Vuosi sitten Pietarsaaren tapahtumista tuli sata vuotta. Surmien viisikymmentävuotismuistopäivänä pystytetty muistokivi, joka oli Koulupuistossa, siirrettiin vastapäätä tapahtumapaikkaa eli Tupakkatehdasta. Tämän lisäksi tehtaan seinään kiinnitettiin muistolaatta, jossa on teloitettujen nimet.²⁰

Lähteet

Kaunokirjallisuus

Bondestam, Anna 1997 / 1946: *Klyftan*. Nya klassikerserien. Helsingfors: Schildt.

Bondestam, Anna 1967: *Kuilu*. Suom. Elvi Sinervo. Helsinki: Tammi.

Haapanen, Kaarlo 1982: *Leskien kortteli*. Helsinki: Tammi.

Sund, Lars 2014: *Tre systrar och en berättare. Roman i fyra akter*. Stockholm: Norstedts.

Sund, Lars 2014: *Kolme sisarta ja yksi kertoja. Nelinäytöksinen romaani*. Käsikirjoituksesta suomentanut Helene Bützow. Helsinki: Schildts & Söderströms.

Westö, Kjell 2000: *Vådan av att vara Skrake*. Helsingfors: Söderström & C:o.

Westö, Kjell 2000: *Isän nimeen*. Käsikirjoituksesta suomentanut Katriina Savolainen. Helsinki: Otava.

²⁰ Löv 2018.

Tutkimuskirjallisuus

”Arkebuserade”. – *Pedersöre* 6.3.1918.

Bondestam, Anna 1990: *Jakobstad, vintern 1918 = Pietarsaaren talvi 1918*. Pietarsaari: Pietarsaaren museo.

Cronvall, Marjatta 2007: *Seitsemäs mies*. Toim. Emilia Cronvall ja Janne Mäkelä. Helsinki: Edita.

Hietasaari, Marita 2018: Antti Tuurin sisällissotaromaanit. – Ennen ja nyt – historian tietosanomata 1/2018. URL: <http://www.ennenjanyt.net/2018/02/antti-tuurin-sisallissotaromaanit/> [linkki tarkistettu 18.3.2019]

Höri, Pentti 2018: Laittomilla teloituksilla haluttiin synnyttää pelkoa. – *Pietarsaaren Sanomat* 28.2.2018.

Löv, Mikaela 2018: ”Minnesplattan över inbördeskrigets offer avtäcktes i Jakobstad.” – *Svenska.yle.fi*. 02.03.2018. URL: <https://svenska.yle.fi/artikel/2018/03/02/minnesplattan-over-inbordeskrigets-offer-avtacktes-i-jakobstad> [linkki tarkistettu 17.3.2019]

”Maanpelturien katala ai’e estetty”. – *Kaleva* 5.3.1918.

Westerlund, Lars 1993: *Massakern i Jakobstad. Klubbliv, jägarprotest och privatjustis*. Helsingfors: Folkkontraktet i Finland.

Westerlund, Lars 2004: Pietarsaaren verilöyly 28.1.1918. – *Venäläissurmat Suomessa vuosina 1914–22*. Osa 2.1. Toim. Lars Westerlund. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 2/2004. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 81–101.

Teksti on osa Punavalkoista historiaa. Näkökulmia sisällissotakirjallisuuteen -tutkimustani, joka on osa laajempaa Sodan muisti -projektiani, jossa tarkastelen sodan muistamisen ja siitä kertomisen tapoja.